

Gavro Grünhut - pravaški nakladnik, publicist i agitator

JASNA TURKALJ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Prerastanje pravaštva od male "sekte" istomišljenika iz vremena prije rakovičke katastrofe u širok nacionalni pokret 80-ih godina 19. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj i 1881. pripojenoj Vojnoj krajini pratila je raznovrsna politička propaganda o čijim se nositeljima, s iznimkom najistaknutijih pravaških prvaka, u historiografiji pisalo vrlo malo, premda su umnogome pridonijeli širenju i populariziranju pravaške misli u širim slojevima naroda. U tome krugu manje poznatih, ali za "pravašku stvar" vrlo zaslužnih pojedinaca, kako u prvoj fazi obnove i okupljanja pravaštva, tako i kasnije u pravaškom novinstvu 80-ih godina 19. stoljeća, istaknuto mjesto pripadalo je tipografu Gavri Grünhutu. U pravaškom novinstvu ostao je zabilježen kao prvi urednik pravaškoga političkoga glasila *Sloboda*, pokretač i nakladnik književnog časopisa *Hrvatska vila* te kao vlasnik i izdavač humorističko-satiričkog lista *Bič*. Uz poduzetnički duh i organizatorske sposobnosti krasila je Gavru Grünhuta i iznimna govornička vještina, kojom je po zagrebačkim kavanama i diljem Hrvatske osvajao slušatelje, a Stranci prava pribavljao glasače i pristaeše.

ključne riječi: Gavro Grünhut, Stranka prava, *Sloboda*, *Hrvatska vila*, *Bič*, politička propaganda

Od sredine 1870-ih godina opće, društveno-političke i gospodarske prilike stvarale su pogodan teren za povratak Stranke prava u politički život Banske Hrvatske. Odustajanje Narodne stranke od protunagodbene politike i njezino postupno pretvaranje u oportunističku vladinu stranku koja nije imala ni snage ni volje oduprijeti se sve jačim mađarskim nasrtajima na hrvatsku autonomiju, gubitak gospodarske i financijske samostalnosti Banske Hrvatske na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. koji se katastrofalno odrazio na život širih slojeva hrvatskog stanovništva, te nepostojanje jake opozicijske stranke koja bi mogla predstavljati ozbiljnu konkurenciju vladajućoj Narodnoj stranci, a potom i previranja vezana uz ustanak u Bosni i Hercegovini i otvaranje "istočne krize" stvaraju uvjete za izlazak iz krize u koju je Stranka prava zapala nakon ustanka u Rakovici 1871. godine. Središte okupljanja pravaštva postalo je tada Hrvatsko primorje. Gospodarsko propadanje Primorja uzrokovano najprije austrijskom, a nakon nagodbe mađarskom željezničko-prometnom politikom koja usmjeravanjem cjelokupnog primorsko-goranskog pro-

meta prema Rijeci dovodi do daljnjeg propadanja primorskih luka i gradskih središta koja su svoj napredak temeljila na trgovačkom kretanju dotadašnjim prometnicama, zatim začeci duboke krize 70-ih godina u području pomorske privrede koja je uzrokovala propast domaćih poduzetničkih krugova orijentiranih na brodogradnju i brodarstvo ostavljajući istovremeno bez posla i znatan broj pomorskih kapetana i mornara, te neriješeno riječko pitanje kao i stalan politički pritisak poticali su sve veće nezadovoljstvo primorskog stanovništva. U tradicionalno oporbenjačkom Primorju, gdje je prvi put 1861. za saborskog zastupnika izabran i Ante Starčević (kotar Grobnik-Hreljin), nalazilo se 1870-ih i glavno uporište opozicijske grupe pod vodstvom Milana Makanca,¹ koja će nakon revizije nagodbe 1873. i do povratka pravaša u politički život predstavljati, iako slabu i razjedinjenu, ipak jedinu opoziciju Narodnoj stranci. Usprkos ideološkim razlikama s Makančevom opozicijom, ubrzo su počeli surađivati i pojedini pravaši.² U Kraljevici, gdje je Primorska štedionica 1873. osnovala Primorsku tiskaru, počinje krajem iste godine izlaziti list *Primorac* koji od 1875. zastupa gledišta opozicije i u kojem surađuju pravaši Josip Gržanić i Fran Folnegović, dok je poslovođa tiskare bio Gavro Grünhut.³ Da se pravaštvo ne samo vraća na hrvatsku političku scenu već i širi svoj utjecaj posebno u Primorju pokazalo se tijekom ljeta 1877. koje je bilo obilježeno snažnim reakcijama hrvatske javnosti na mađarsku turkofilsku politiku u vrijeme velike istočne krize proizašle iz bosansko-hercegovačkog ustanka.⁴

¹ O prvim znacima podvojenosti u redovima Narodne stranke i pojavi Makančeve opozicije u vezi sa saborskom adresom 1872. opširnije vidi: Mirjana GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992., 251.-252.

² Iako je u Makančevoj opoziciji bilo i pravaša, sam Makanac nije pristajao uz pravaška načela. Zalagao se za federalističko uređenje Monarhije tražeći za Hrvatsku onaj stupanj samostalnosti koji je imala Ugarska ističući da se ona može postići samo u suradnji s ostalim Slavenima Monarhije. I u odnosu prema Srbima u Hrvatskoj kojima je priznavao „genetičku”, ali ne i političku narodnost zastupao je gledište koje nije bilo u skladu sa Starčevićevom apsolutnom negacijom postojanja srpskog naroda. O ideološkim razlikama između Makanca i pravaša opširnije vidi: Vera CILIGA: „O političkoj opoziciji u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića”, *Historijski zbornik*, 1968.-1969, 151., 158.-159.

³ Mira KOLAR, „Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske”, *Senjski zbornik*, 22/1995., 271.; V. CILIGA, n. dj., 155., 157.; Vlado OŠTRIĆ, „O počecima radničkog pokreta u Senju 1874-1914”, *Senjski zbornik*, Senj, VII-1976.-1979., 12.

⁴ Strah od povezivanja Srba i Hrvata koji su oduševljeno pozdravili i podupirali bosansko-hercegovački ustanak, odnosno od „jugoslavenskog carstva” i moguće okupacije Bosne i Hercegovine čime bi se povećao udio Slavena u Monarhiji i ugrozio dualistički sustav te percepcija Rusije kao glavne opasnosti za Monarhiju i Slavena kao oruđa ruskog panslavizma, prisutan u mađarskoj javnosti i prije 1875., kulminirao je nakon što je austro-ugarska diplomacija oduštajući od dotadašnjeg zalaganja za status quo u Turskoj početkom 1877., prije rusko-turskog rata, sklopila sporazum s ruskom diplomacijom po kojem će Austro-Ugarska ostati neutralna, okupirati Bosnu i Hercegovinu, dok će se pitanje Sandžaka riješiti naknadno. Tim sporazumom, o čijem sadržaju se u javnosti samo nagađalo, Rusija se obvezala da će ratovati izvan Srbije i Crne Gore te da njezina pobjeda neće dovesti do ruske dominacije na Balkanu, odnosno da će se njezina interesna sfera ograničiti na Bugarsku uz širenje prema Makedoniji. Mađarska javnost već je bila uznemirena ulaskom Srbije i Crne Gore u rat protiv Turske sredinom 1876., da bi nakon sporazuma Monarhije i Rusije uslijedio val ogorčenih prosvjeda, a ustanici i Srbija

U kolovozu 1877. počelo je u Banskoj Hrvatskoj održavanje skupština na kojima su, posebno u Zagrebu i Crikvenici, sudjelovali i pojedini istaknuti pravaši, budući zastupnici Stranke prava u Saboru.⁵ No, konkretan pokazatelj obnove pravaštva nakon krize u koju je Stranka zapala nakon 1871. bili su izbori za Hrvatski sabor 1878. godine. Najaktivnijima i najorganiziranijima pokazali su se pravaši u Primorju koji su tijekom 1878. poduzeli korake za pokretanje pravaškog političkog glasila, a u predizbornu borbu uključili su se osnivanjem "opozicionalnog odbora" kojem su na čelu bili riječki odvjetnici Erazmo Barčić, Fran Pilepić i Silvije Pallua. Stranka prava postavila je kandidate u deset izbornih kotareva na teritoriju Banske Hrvatske, od kojih pet na području grada Senja i Riječke županije. Od pet članova Stranke prava koji su 1878. pobijedili u svojim izbornim kotarevima, trojica su izabrana u Primorju i k njemu gravitirajućem Gorskom kotaru.⁶ Ako se uzme u obzir da je u Sabor 1878. izabrano tek desetak opozicionalaca,⁷ onda se izbor pet članova Stranke prava može ocijeniti kao značajan uspjeh, a rezultat je to značajniji što u vrijeme predizbornih aktivnosti stranka nije raspolagala svojim političkim glasilom. *Sloboda, list za politiku i narodne interese* počinje izlaziti u vrijeme izbora 1. rujna 1878. godine na Sušaku, a istaknutu ulogu u tom pothvatu primorskih pravaša imao je Gavro Grünhut.

Gavro Grünhut rođen je 1849. godine u Senju kao četvrto dijete Ferdinanda, siromašnog senjskog trgovca, sitničara i Katarine rođ. Lenac koja je umrla kada je Gavri bilo samo šest godina.⁸ O obitelji Grünhut i Gavrinu

proglašeni su sredstvima ruske politike. Ulaskom Rusije u rat s Turskom u travnju 1877. oduševljenje mađarske javnosti za očuvanje Turske preuređene prema liberalnim načelima bilo je na vrhuncu prerastajući u pravu turkofilsku euforiju, a mađarska studentska mladež predvodila je manifestacije dajući izjave o „kulturnoj misiji” Turske u ratu protiv „panslavizma”. Mađarska vlada u strahu od nemira nije sprečavala te prosvjede, premda su oni bili u suprotnosti sa spomenutim tajnim sporazumom s početka 1877. o neutralnosti Monarhije i podjeli Turske. Osim Hrvata i Srba mađarskoj turkofilskoj politici suprotstavila se slovenska i češka javnost. Opširnije vidi: M. GROSS, A. SZABO, n. dj., 437.-455.

⁵ Na skupštini u Zagrebu 5. kolovoza 1877. sudjelovali su Fran Folnegović i Hinko Hinković. Na pučkoj skupštini u Crikvenici održanoj 15. kolovoza među članovima odbora za pripremu isticali su se uz ostale i poznati primorski pravaši Erazmo Barčić i Fran Pilepić koji je održao i zapažen govor u kojem ne samo da nije prihvatio Starčevićovu osudu ustanka i ustanika, već je i snažno istaknuo duh slavenske uzajamnosti i izrazito rusofilstvo. Premda je i Ante Starčević dvije godine kasnije napravio zaokret u vanjskopolitičkoj orijentaciji i okrenuo se prema Rusiji, zacijelo nikada nije dijelio zanesenost svojih stranačkih drugova slavenstvom, čime su se posebno isticali primorski pravaši s Barčićem na čelu. O istupima pravaša na pučkim skupštinama u kolovozu 1877. opširnije vidi: Jasna TURKALJ, *Nositelji pravaške misli 80-ih godina 19. stoljeća*, (neobjavljeni doktorski rad), Zagreb, 2002., 44.-45., 47.-48.

⁶ Ante Starčević je izabran u kraljevičkom, a Andrija Valušnik u delničkom izbornom kotaru, dok je Fran Folnegović izbornu pobjedu ostvario u Senju. Opširnije o Stranci prava i izborima 1878. vidi: J. TURKALJ, n. dj., 54.- 66.

⁷ Martin POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Drugi dio, od godine 1867. do godine 1880., Zagreb, 1900., 240.

⁸ Prema podatku iz Državnog arhiva u Zagrebu (dalje: DAZ), Gradsko poglavarstvo u Zagrebu (dalje: GPZ) - opći spisi, br. 22411-1884. (Zapisnik sastavljen u Gradskom poglavarstvu u Zagrebu 22.9.1884.) Gavro Grünhut je rođen 1850. godine; Gjuro Stjepan DEŽELIĆ (1838.-1907.), književnik, 1880-ih pravaški orijentiran političar i javni djelatnik, suvremenik Gavre

djetinjstvu jedine podatke nalazimo u članku Gjure Stjepana Deželića u cijelosti posvećenom Gavri Grünhutu. Svjedočeći o siromaštvu Grünhutovih Deželić navodi da je Gavru i šest godina starijeg brata Matiju, 1880-ih godina pravaški opredijeljenog svećenika u Gračacu i Lešću, na hranu uzeo senjski biskup Mirko Ožegović. Nakon što im je umro otac biskup Ožegović nastavio se brinuti o braći Grünhut preuzevši brigu o njihovu školovanju. Dok se Matija opredijelio za svećeničko zvanje, Gavro je u Karlovcu kod poznatog tiskara Abela Lukšića izučio slagarski zanat, a 1866. dobio je mjesto u Gajevoj tiskari u Zagrebu. Kao slagar radio je Grünhut i u Beču kod glasila Narodne stranke *Novi Pozor*, a nakon njegova gašenja u Sisku kada je počeo kao obnovljeno glasilo narodnjaka 1869. izlaziti *Zatočnik*, te 1870. u Zagrebu kod unionističke *Sloge*. Boraveći u Zagrebu mladi slagar nemirna i nestalna duha zainteresirao se, po svemu sudeći prvi put, za pravaške ideje.⁹ U to vrijeme hrvatsku je javnost zaokupljala afera vezana uz sukob i demonstracije pred spomenikom banu Jelačiću u travnju 1870., kada su pravaški orijentirani mladići predvođeni Davidom Starčevićem zvižducima dočekali članove dvaju pjevačkih društava koji su pjesmom željeli odati počast Jelačiću koji je za pravaše bio oličenje izdaje hrvatske samostalnosti i interesa hrvatskog naroda u korist Austrije. Iste godine nalazimo Gavru i među utemeljiteljima "Hrvatskog tipografskog društva", a 1872. bio je jedan od četrnaest uhićenih prilikom općeg štrajka zagrebačkih tipografa. Istaknutu ulogu imao je Grünhut i na osnivačkoj skupštini "Obrtničkog radničkog društva" 19. siječnja 1873. godine u Zagrebu.¹⁰ Ubrzo potom vratio se Grünhut u Primorje i zasnovao obitelj, oženivši se u Kraljevici 1874. dvadesetogodišnjom Marijom rođ. Polić koja mu je rodila tri kćeri, Katarinu (rođ. 1876. u Zagrebu), Jenku (rođ. 1877. u Rijeci) i Vjeru (rođ. 1879. na Sušaku).¹¹ Godine 1875. kada se *Primorac* pretvara u glasilo opozicije bio je, kao što je već istaknuto, poslovođa Primorske tiskare u Kraljevici, a potom se nakon dugo godina izbjivanja nakratko vratio u rodni Senj gdje se zaposlio kao slagar u tamošnjoj tiskari. Nakon još jednog kratkog boravka u Zagrebu od 1876. vodio je u Rijeci knjižaru koja je dobro poslovala. Tada je Grünhut postao i dioničar Primorske tiskare.¹² Nakon stečaja Primorske štedionice na izvanrednoj skupštini 28. srpnja 1878. odlučeno je da se Primorska tiskara, koja je u to vrijeme imala ukupno osam ljudi i dva stroja (jednu Schnellpresse i jednu Handpresse), a brojem slagara (4) nalazila se na prvom mjestu u Banskoj Hrvatskoj osim Zagreba,¹³ preseli na Sušak. Uprava tiskare povjerena je Gavri Grünhutu,

Grünhuta i dobar poznavatelj njegova života i rada koji je i opisao u kalendaru *Dragoljub* 1907. godine pod naslovom „Senjanin Gavro” na str. 7. navodi da je Gavro rođen 24. ožujka 1849. godine. Istu, 1849. kao godinu rođenja Gavre Grünhuta navodi i Vinko ANTIĆ u članku „Rijeka u hrvatskoj književnosti XIX. i početkom XX. stoljeća”, *Rijeka*, Zbornik, Zagreb 1953., 500.

⁹ GJ. S. DEŽELIĆ, n.dj., 7.- 9., 12.-13., 15.-17.

¹⁰ ISTI, n.dj., 17.; V. OŠTRIĆ, n. dj., 11.; Dušan KUČENJAK, *Spomen-knjiga o 50-godišnjem djelovanju I. zagrebačkog radničkog društva za podupiranje i naobrazbu svojih članova 1873.-1923.*, Zagreb, 1925., 42., 45.- 47., 236.; Vinko ANTIĆ, *Vinodolska Selca u borbi*, Selca 1975., 83.

¹¹ DAZ, GPZ-opći spisi, br. 22411-1884. (Zapisnik sastavljen u Gradskom poglavarstvu u Zagrebu 22.9.1884.)

a istovremeno je izabrano i tročlano ravnateljstvo. Prema Deželićevim navodima ravnateljstvo je prihvatilo Gavrin prijedlog da se pokrene novi list, a izdavanje je ponuđeno riječkim Hrvatima (ne navodi kojima - op. J.T.) koji su se sastali i izabrali peteročlani odbor u kojem su bila dva pravaša, dva druga opozicionalca, dok se za petog člana samo navodi da je bio istaknuti hrvatski pedagog. Rad na izdavanju lista je propao jer je među članovima odbora došlo do sukoba oko programa budućeg lista, pa su tročlano ravnateljstvo i upravitelj odlučili sami pokrenuti list. Međutim, ni među ravnateljstvom nije postojao konsenzus o političkoj orijentaciji novog lista, ali je ipak prihvaćen sporni program koji je izradio spomenuti, neimenovani pedagog, a u kojem je stajalo da je list iznadstranački. Uredništvo je ponuđeno Gavri Grünhutu, a on ga je preuzeo i to besplatno. Rasprava se vodila i oko naziva lista te je konačno prihvaćen naziv *Sloboda*, premda je postojao i prijedlog da se zove *Straža*.¹⁴ Po svemu sudeći niti članovi ravnateljstva, niti dioničari Primorske tiskare nisu bili istog političkog opredjeljenja, odnosno nisu bili pravaši. U prvom broju *Slobode* 1. rujna 1878. objavljen je uvodni programatski članak pod naslovom "Što hoćemo" u kojem se doista ističe "da se ovaj list ne veže za nikoju stranku", odnosno da neće, kao ostali listovi u zemlji, pripadati niti jednoj političkoj stranci ili frakciji.¹⁵ (vidi: Prilog 1.-Naslovnica 1. broja *Slobode*) Da *Sloboda* nije imala jasan pravac, a posebno ne u smislu Stračevićevih ideja i stajališta, potvrđivali su i drugi članci objavljeni tijekom prvih mjeseci izlaženja. Uz ocjenu Barčića i primorskih Hrvata da list "nije jednolično uređivan u smislu načela primorskih rodoljuba",¹⁶ javljali su se čak i takvi uvodni članci koji su u čitateljstvu budili sumnju da se *Sloboda* povlači i uopće ne želi podupirati "državnopravne opozicije".¹⁷ Imajući u vidu da je na mjestu glavnog urednika bila nestručna osoba,¹⁸ te sastav ravnateljstva Primorske tiskare u kojem je po svemu sudeći nepravatnik Niko Hajdić imao veliki utjecaj, strukturu dioničara i konačno izdavanje lista tri puta tjedno, ne čudi da je *Sloboda* odjekivala disonantnim tonovima. Stoga je vjerojatno točan i Deželićev navod da se Ante Starčević izjasnio protiv lista ne vjerujući u njegov uspjeh kao ni u to da će *Sloboda* ikada postati pravaško glasilo.¹⁹ Premda se razlike u mišljenjima nisu izgubile od početka 1879. *Sloboda* poprima sve jasniji pravaški smjer, a Grünhut, koji je još u Kraljevici isticao da ako dođe do premještanja tiskare na Sušak novi list koji će se izdavati treba biti pravaški, poduzima u dogovoru s

¹² Gj. S. DEŽELIĆ, n.dj., 18.-19.; V. ANTIĆ, Rijeka u hrvatskoj književnosti, 500.

¹³ V. OŠTRIĆ, n. dj., 12.-13.

¹⁴ Gj. S. DEŽELIĆ, n.dj., 19.-20.

¹⁵ Govoreći na redovitoj godišnjoj skupštini Primorske tiskare u svibnju 1879. Niko Hajdić osvrnuo se i na pokretanje *Slobode*. Istaknuo je da *Sloboda* u početku nije izrazito zastupala pravac niti jedne političke stranke u zemlji, a njezinim pokretanjem željelo se časno poslužiti hrvatskom narodu i ujedno što izdašnije koristiti dioničkom društvu Primorske tiskare. No okolnosti su se promijenile i ona je postala organ Stranke prava. Zapisnik, *Sloboda*, br. 67., 6. 6. 1879.

¹⁶ Priposlano-Fran Pilepić, *Sloboda*, br. 44., 11.12.1878.

¹⁷ Na Sušaku, *Sloboda*, br. 31., 10.11.1878.

¹⁸ Od br. 4., 8. rujna 1878. *Slobodu* kao odgovorni urednik potpisuje tipograf Ivan Justić.

¹⁹ Gj. S. DEŽELIĆ, n.dj., 22.

riječkim pravašima korake koji su imali za cilj osigurati pravašima većinu na skupštini dioničara Primorske tiskare. Budući da nije raspolagao potrebnim sredstvima, Grünhut je posudio novac od političkih istomišljenika u Rijeci da bi u Gorskom kotaru pokupovao 44 dionice tiskare koja je grcala u dugovima te ih prenio na svoje i imena svojih prijatelja. Posljedica je bila da je već na sljedećoj dioničarskoj skupštini, tvrdi Deželić, većina prihvatila pravaški smjer lista, a izabrano je i novo ravnateljstvo u koje je opet ušao i Hajdić, ali sada više ne s onako velikim utjecajem kakav je prije imao.²⁰ U prisutnosti dioničara, većinom pravaša, na skupštini Primorske tiskare održanoj na Sušaku 31. svibnja 1879., na kojoj je kao dioničar i obavljajući dužnost perovođe bio i Grünhut, u ravnateljstvo su uz Hajdića izabrani poznati članovi Stranke prava Erazmo Barčić i Andro Bakarčić, a u nadzorni odbor također pravaši Silvije Pallua, Anton Bakarčić i Anton Polić.²¹ U lipnju 1879. *Sloboda* konačno rješava i pitanje kvalificirane osobe na mjestu glavnog suradnika, odnosno urednika koji će list uređivati u duhu pravaških načela. Taj posao preuzima Hinko Hinković, premda list kao odgovorni urednik od 20. lipnja 1879. ponovno potpisuje Gavro Grünhut.²²

Postupno pretvaranja *Slobode* u političko glasilo Stranke prava te njezina sve veća popularnost vidljiva iz znatnog porasta broja pretplatnika u prvim godinama izlaženja,²³ kao i širenje pravaštva koje poprima karakteristike pokreta s tendencijom širenja imali su za posljedicu, posebno od početka banovanja Ladislava Pejačevića u ožujku 1880., sve jači pritisak vlasti na sušački list. Uz cenzuru i konfiskacije *Slobode*, na udaru se naravno našao i Grünhut kojem je 27. lipnja 1880. oduzeto pravo da potpisuje pravaško glasilo kao odgovorni urednik zbog pokretanja istrage o pronevjeri, a istovremeno je određena i obustava *Slobode*.²⁴ No, mjere koje su riječka podžupanija i veliki župan Reizner poduzimali protiv *Slobode* s namjerom da se spriječi daljnje širenje pravaštva političkim glasilom imale su kratkoročni učinak i nisu uvijek postizale očekivane rezultate. List se raspačavao potajno, odgađanje priznavanja odgovornog urednika nije se moglo odugovlačiti unedogled, a porota je u sudskim postupcima zbog kršenja Zakona o porabi tiska optužene uglavnom oslobađala krivnje, dok su optuženi i njihovi odvjetnici, gotovo uvijek i istaknuti pravaši kao Mijo Tkalčić, Jakov Radošević, a posebno David

²⁰ ISTI, 22.

²¹ Zapisnik, *Sloboda*, br. 67., 6. 6. 1879.

²² *Sloboda*, br. 73., 20. 6.1879.; Naš viestnik, *Sloboda*, br. 74., 22. 6.1879.; Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000., 370.

²³ Prema tvrdnji E. Barčića list je u prvih šest mjeseci imao oko 20 pretplatnika, da bi se taj broj prema podacima koje sam prikupila iz rubrike „Dopisnica uprave“ i koji zacijelo nisu potpuni, 1879. popeo na 416, a 1880. na 634, odnosno 54,5% više nego u prethodnoj godini. Opširnije vidi: J. TURKALJ, n. dj., 71.-71.

²⁴ Iz sudnice, *Sloboda*, br. 115., 8.10.1880. Sljedeći broj *Slobode* izašao je već 30. 6.1880., a kao odgovorni urednik potpisao ga je Kuzma Cuculuć, nakon što je riječka podžupanija odbila za od. urednika potvrditi Ivana Zica Kanclerića. Međutim, odbijena je i Cuculićeva prijava, a potom i Vinka Bianchinija te je konačno tek 23. srpnja 1880. odgovornim urednikom priznat Josip Linić.

Starčević koristili sudnicu i za političku propagandu. Kao najzorniji primjer može se izdvojiti upravo suđenje Gavri Grünhutu u Zagrebu početkom rujna 1880. zbog toga što je kao odgovorni urednik *Slobode* primio i u br. 39 od 28. ožujka 1880. uvrstio članak "Gladstone i Austrija" u kojem se vrijeđa Njegovo Veličanstvo, kralj Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a potom je u istom svojstvu u 54. broju od 5. svibnja iste godine objavio i članak "Balkan narodah" zbog kojeg je okrivljen za ometanje javnog mira. U sudnici Kraljevskog sudbenog stola pred brojnim promatračima među kojima se isticao Ante Starčević i još neki saborski zastupnici, znatan broj žena te u najvećem broju "zlatna mladež", Grünhuta su branili David Starčević i Mijo Tkalčić. Braneći optuženog D. Starčević je istaknuo da su članovi Stranke prava vladarevi vjerni i odani državljanjani, ali, naglasio je, i sinovi Hrvatske kojima se trebaju poštovati sva prava i zakoni. Ističući u duhu nauka Ante Starčevića da je svrha svakog društva i države da svi stanovnici budu sretni, što se ostvaruje redom, slobodom i jednakošću, David Starčević je zaključio da u Hrvatskoj reda nema, o slobodi najbolje svjedoči rasprava koja se upravo vodi, dok jednakost postoji "ali samo u tugi i nevolji". Uz brojne optužbe upućene Mađarima zbog politike koju vode prema Hrvatskoj, za postojeće prilike optužio je i one ljude u Hrvatskoj koji "uvek gledaju da se što mekše naslone". Na kraju rasprave riječ je pripala i optuženom Grünhutu. Istaknuo je da se pravaše optužuje iz vladinih krugova da su "divljaci", "buntovnici", "prevratnici" i "veleizdajnici", čime se opravdavaju progoni kojima su izloženi, a i ta se parnica vodi upravo zato da se Stranku prava i njezino glasilo ocrni pred narodom koji je počeo uviđati da su pravaši jedini iskreni branitelji njegova prava i slobode. Svoje izlaganje završio je riječima: "Pa da zavirite u moju dušu uvjeravam vas, da nbsite drugo našli, već sve moje misli usredotočene u tom, da radim za dobro moje domovine. Pa ako je ovo grieh, ako je domoljublje zločin, sudite me radje na smrt nego na tamnicu, jer bi u tamnici najveće muke trpio, da ne mogu raditi uz one, kojima je napredak Hrvatske zadaćom".²⁵ Porota je zaključila da optuženi ni po jednoj točki optužnice nije kriv.

Uz već navedene korake veliki župan Reizner poduzeo je u drugoj polovici 1880. još jedan kojem je konačan cilj bio da se trajno onemogući izlaženje pravaške *Slobode*, a da u tome nije uspio zasluga je između ostalih i Gavre Grünhuta. Još u srpnju 1880. iznio je Reizner banu Pejačeviću prijedlog o pokretanju stečaja Primorske tiskare ocjenjujući to jedinim načinom da se "uništi taj pogubni časopis".²⁶ Kada je u rujnu iste godine, ali na molbu stečajnog upravitelja Primorske štedionice radi duga od 5 000 forinti koje je Primorska tiskara dugovala štedionici, poduzeta procjena imetka tiskare s namjerom da se stvari prodaju ovršnim putem na jednoj dražbi ispod cijene, Reizner je smatrao da tu priliku treba iskoristiti da tiskara dođe "u obstojećem sustavu odane ruke", a time bi i *Sloboda* ubrzo prestala izlaziti.

²⁵ Iz sudnice, *Sloboda*, br. 103., 10. 9.1880.; br. 104., 12. 9.1880.; br. 105., 15. 9.1880.; br. 107., 19. 9.1880.

²⁶ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (dalje PRZV), kut. 83., br. spisa 1541-1880.

Upozorio je bana Pejačevića da je stečajni upravitelj štedionice Erazmo Barčić ujedno i predsjednik ravnateljstva Primorske tiskare i glavni redatelj poslova oko pravaškoga glasila, i da pokrenuti postupak zapravo ima cilj da prodajom tiskare vlasnik prestane biti akcionarsko društvo čiji članovi ponekad *Slobodi* prave probleme, te da tiskaru za malu cijenu kupi koji *Slobodin* pristalica i na taj način osigura opstanak lista. Jedini način da se to spriječi bio je, po Reiznerovu mišljenju, da se tiskara kupi na račun Narodnih novina preko izaslanika, pa bi tako konačno bilo oduzeto sredstvo osobama koje širenjem svojih prevratničkih ideja "truju mal ne sve slojeve pučanstva, ponajprije učiteljstvo i mladež".²⁷ Na javnoj dražbi 10. siječnja 1881. tiskara Narodnih novina nije ni dala ponudu, budući da je glavnica kojom je raspolagala potrošila na obnovu svoje potresom oštećene zgrade u Zagrebu, pa je Primorsku tiskaru i list kupio Milan Kerdić koji je tada kao odgovorni urednik potpisivao *Slobodu*.²⁸ Naravno da Kerdić nije imao sredstva za kupovinu tiskare, već je novac skupljen od članova i pristalica Stranke prava. Prema raspoloživim izvorima izgleda da je novac prikupljan uz pomoć Kluba Stranke prava osnovanog u rujnu 1880., a vrlo aktivno se u taj posao uključio i Grünhut koji je još od kasne jeseni 1880. s istim ciljem počeo putovati po Hrvatskoj.²⁹ Tako je Stranka prava početkom izborne 1881. godine postala vlasnikom i tiskare i *Slobode*, a u veljači molbi Kluba Stranke prava odazvao se Ante Starčević te se nastanio na Sušaku, što je u službenim krugovima odmah povezano s predstojećim izborima za Sabor.

U sklopu priprema i agitacije za saborske izbore, uz prikupljanja dobrovoljnih priloga i pretplatnika za *Slobodu*, treba promatrati i šestomjesečno Grünhutovo putovanje po Hrvatskoj i Slavoniji. Već u siječnju 1881. posjetio je Srijem i stupio u kontakt sa sljedbenicima lista *Sriemski Hrvat*.³⁰ Namjera mu je bila da nakon pripojenja Krajine u suradnji s pristašama *Sriemskog Hrvata* pokrene u Zemunu pravaški list, no taj plan nije naišao na potporu, jer *Sriemski Hrvat* nije bio protiv postojeće vlade već samo protiv Srba, a osim toga pristaše Stranke prava u Srijemu mogli su se "lasno na prste prebrojiti". Reizner je upozorio bana Pejačevića na Grünhutovo putovanje ocjenjujući da je skupljanje pretplatnika za *Slobodu* samo isprika, dok je pravi cilj djelovanje u korist Stranke prava uoči izbora te širenje ideja koje su "pogibeljne postojećem državnom sustavu".³¹ I podžupan karlovački Vladimir Mažuranić obavijestio je 23. siječnja 1881. odjelnog predstojnika Jovana Živkovića o Grünhutovoj agitaciji po općinama Draganiću i Rečici.³² Prema raspoloživim izvorima teško je utvrditi koja je sva mjesta Grünhut posjetio i kako je teklo njegovo putovanje. Deželić navodi da je posjetio Požegu, Brod na Savi, Kapelu, Novu Gradišku i Viroviticu te niz sela u kojima je redovito posjećivao župnike. Upravo je Gavrina zasluga, tvrdi Deželić, pridobivanje Virovitice za

²⁷ HDA, PRZV, kut. 83., br. spisa 2061-1880.

²⁸ HDA, PRZV, kut. 83., br. spisa 2989-1880.; kut. 132., br. spisa 264-1881.

²⁹ Na izmaku godine, *Sloboda*, br. 156., 30.12.1880.; Gj. S. DEŽELIĆ, n. dj., 24.

³⁰ Tjednik *Sriemski Hrvat*, list za politiku, pouku i zabavu izlazio je u Vukovaru od 1879.

³¹ HDA, PRZV, kut.132., br. spisa 150-1881.; 151-1881.

Stranku prava. Ondje je Grünhut okupio oko četrdeset izbornika, obrtnika i poljodjelaca, te se zadržao s njima u dvosatnom razgovoru objašnjavajući im načela i težnje Stranke prava. U ime Stranke prava predložio im je i kandidata kojeg su tek malobrojni poznavali i to po imenu.³³

Da je Grünhut uoči izbora 1881. bio jedan od najaktivnijih pravaških agitatora svjedoči i podatak da je u lipnju ili početkom srpnja boravio i u Varaždinu i okolnim općinama, o čemu je veliki župan Varaždinske županije Ognjeslav Utješenović obavijesti i bana Pejačevića.³⁴

Usprkos maksimalnom ograničavanju slobode tiska u izbornom vrijeme, snažnom pritisku vlade i političkih tijela na javne službenike i izbornike pri čemu rijetkost nisu bile ni prijetnje, korupcija, progoni političkih protivnika i prisutnost vojske na biralištima, Stranka prava je na izborima za Hrvatski sabor u rujnu 1881. osvojila devet mandata, a kao najjače uporište pravaštva potvrdilo se Hrvatsko primorje s Gorskim kotarom gdje su članovi Stranke prava osvojili pet izbornih kotareva.³⁵

Osim što je pravaški pokret u usponu stjecao sve veći broj pristaša i sljedbenika u širim slojevima naroda, što je potvrdio tijek predizborne kampanje i rezultati izbora 1881., popularnost pravaškog nauka odrazila se i u književnosti tog vremena. Mladi pisci, mahom iz redova studentske mladeži, svojim se radovima pridružuju pravaškoj propagandi. Pod utjecajem pravaškog političkog radikalizma, načela negacije te ocjene i žestoke osude postojećeg stanja, pisci mlade generacije odbacuju idealističku verziju hrvatstva Augusta Šenoe opredjeljujući se za realizam koji u njihovoj literarnoj interpretaciji odgovara Starčevićевой mračnoj viziji hrvatskog društva.³⁶ Šenoi koji je uređivao *Vienac* (1873.-1880.) pravaški orijentirani pisci su predbacivali književni "monopol", a književnike koji su objavljivali u tom listu nazivali su "literarnom aristokracijom" koju urednik protežira, jer su politički istomišljenici.³⁷ Sukobi i polemike, više političkog nego literarnog karaktera, koje je s pravaške strane predvodio Ante Kovačić, razbuknuli su se 1880., a u *Slobodi* 9. siječnja 1880. dopisnik iz Zagreba traži da tiskara na Sušaku uz pravaško političko glasilo izdaje i beletristički list ili barem mjesečni prilog u

³² HDA, PRZV, kut. 132., br. spisa 273-1881.

³³ GJ. S. DEŽELIĆ, n. dj., 22.-26.; Na izborima za Sabor 1881. godine u 55. izbornom kotaru trgovište Virovitica doista je pobijedio pravaški kandidat, odvjetnik iz Zagreba Mijo Tkalčić i to zahvaljujući glasovima poljodjelaca i obrtnika. O izboru u Virovitici opširnije vidi: J. TURKALJ, n. dj., 195.-197.

³⁴ HDA, PRZV, kut. 169., br. spisa 1767-1881.

³⁵ U Delnicama je izabran Andrija Valušnik, u Senju Fran Folnegović, u Čabru David Starčević, u Bakru i na Krasici Ante Starčević koji je zadržao bakarski mandat, dok je na ponovljenim izborima na Krasici u prosincu 1881. izabran Erazmo Barčić. Osim toga Stranka prava je u Varaždinskoj županiji ostvarila dvije izborne pobjede i to u Zlataru gdje je izabran Gjurjo barun Rukavina te u Sv. Križu-Začretje u kojem je pobijedio Dragutin pl. Pisačić. U Virovitičkoj županiji Mijo Tkalčić je ostvario pobjedu u trgovištu Virovitica, dok je u Bjelovarskoj županiji u izb. kotaru s biralištem u Garešnici ponovno kao i 1878. izabran župnik Pavao Brantner.

³⁶ M. GROSS, n. dj., 643.- 646.; Vinko BREŠIĆ, *Novija hrvatska književnost, rasprave i članci*, Zagreb 1994., 81.- 88.

Slobodi. Uredništvo, međutim, nije dijelilo mišljenje dopisnika o potrebi stvaranja konkurencije *Viencu*, premda je ova želja već bila izražena s više strana. Iako je nakon Šenoine smrti uredništvo *Vienca* preuzeo Fran Folnegović, mladi pravaši nisu odustajali od nakane da pokrenu književni list. Inicijativu je preuzeo Gavro Grünhut, a naziv lista predložio je Dušan Lopašić. Prvi prijedlog "Hrvatski cviet" učinio se Gavri isuviše pjesničkim, ali je oduševljeno prihvatilo ime *Hrvatska vila*.³⁷ Za urednika je Grünhut angažirao Augusta Harambašića, od početka 1881. stalnog dopisnika *Slobode* iz Zagreba, s kojim je krajem kolovoza 1881. sklopio ugovor glede uredništva *Vile* za plaću od 50 forinti.³⁸ Namjera izdavača nije bila da se novim beletrističkim listom konkurira *Viencu*, štoviše u pozivu na pretplatu *Hrvatske vile* hrvatskom narodu i piscima preporučuje se i *Vienac* te se od njih očekuje da jednaku pažnju posvete tim časopisima. Hrvatski narod, ističe se, nije tako malen da ne bi mogao izdržati dva književna lista, koji se međusobno ne natječu, već se dopunjuju. *Hrvatska vila* pokrenuta je s ciljem da se iz hrvatskih kuća istisnu plodovi "njemačke kulture" te da se društvo sačuva od "pogubne tudjinštine".⁴⁰ Već na sam poziv na pretplatu dobio je novi časopis 800 pretplatnika, a Harambašić je bio uvjeren da će se nakon objavljivanja prvog sveska, koji će sadržajem i vanjskim izgledom "zadiviti svakoga", taj broj udvostručiti.⁴¹ Prvi svezak *Hrvatske vile*, lista za zabavu, pouku, umjetnost i književnost pojavio se u siječnju 1882. godine. (vidi: Prilog 2.- Naslovnica 1. broja *Hrvatske vile*) Tiskala se na Sušaku nakladom Gavre Grünhuta, koji novi beletristički mjesečnik potpisuje i kao vlasnik i odgovorni urednik. Bogato ilustrirani časopis je donosio izvorne i prevedene pjesme, pripovijetke, poučne članke i humoreske, zatim životopise i nekrologe, kazališne recenzije i glazbene priloge, a imao je i rubriku "Moda". *Hrvatsku vilu* čitateljstvo je iznimno dobro prihvatilo. Već prvi svezak je imao preko 1 000 pretplatnika, a svih 2 000 primjeraka bilo je raspačano, pa je čak bila priređena i druga naklada prvog sveska.⁴² Uspjeh *Hrvatske vile* probudilo je u Grünhuta nadu da će se *Vienac*, koji je imao 900 pretplatnika i bio u financijskim problemima, uskoro ugasiti, jer ne može konkurirati *Vili*. Tako će i beletristika potpuno prijeći u "naše stekliške ruke", pisao je Harambašić tih dana braći Brlić zaključujući da je Stranka prava zaokupila sve slojeve, "a list izlazi pod njezinom zastavom, i sigurno je dobar, liep i solidan".⁴³ Unatoč pažnji koju je *Hrvatska vila* izazvala u čitateljstva, činjenica da se tiskala

³⁷ August ŠENOVA, *Sabrana djela*, knjiga XII., priredio Slavko Ježić, Zagreb 1964., 244.-251.

³⁸ *Hrvat*, (Gospić), 20.3.1906. (nekrolog G. Grünhutu).

³⁹ August HARAMBAŠIĆ, *Ukupna djela*, Sv. X., uredio Julije Benešić; Zagreb 1943., 335. A. Harambašić Vatroslavu Brliću 6. 9. 1881.

⁴⁰ „HRVATSKA VILA”, *Sloboda*, br. 147., 9.12.1881.; Prosvjeta - „Hrvatska Vila”, *Sloboda*, br. 146., 7.12.1881.

⁴¹ A. HARAMBAŠIĆ, n. dj., 337., 339.- 341. A. Harambašić V. Brliću 15.12.1881.; A. Harambašić V. Brliću 6.1.1882.; A. Harambašić Dobroslavu Brliću 6.1.1882.

⁴² Isto, 343.- 344. A. Harambašić V. Brliću 31.1 1882.; A. Harambašić D. Brliću 1. 2.1882.; A. Harambašić V. Brliću 12.2.1882.

⁴³ Isto, 344.- 345. A. Harambašić V. Brliću 12.2.1882.; A. Harambašić D. Brliću 12.2.1882.

na Sušaku u tiskari *Slobode*, koju je 1881. Grünhut iznajmio,⁴⁴ imala je za posljedicu da se zagrebačko novinstvo nije ni osvrnulo na njezinu pojavu. Nakon što je prvi svezak ugledao svijet *Obzor* i *Vienac* "ni mukajet", pisao je Grünhut ogorčeno u *Slobodi*, dok su režimske *Narodne Novine* dale tek kratak povoljan sud, da bi nakon drugog sveska donijele dopis u kojem se naglašava da je to starčevićanski list koji treba uništiti. Ističe da su čak i novine iz Dalmacije napale zagrebačka glasila "da je upravo s r a m o t a" što ne pišu ništa o *Vili*. Upozoravajući na probleme koje mu vlast već duže vrijeme radi kao nakladniku, Grünhut na kraju članka navodi *Pozorov* komentar u vrijeme izlaska prvog sveska drugog tečaja *Vile*. Glasilo Neodvisne narodne stranke istaknulo je da politika "koju 'Sloboda' zastupa, ne može nositi ploda niti na političkom polju, niti na književnom, niti na prosvjetnom, niti na narodno-gospodarstvenom", a Grünhut ne želeći opširnije komentirati napisano i upuštati se u polemike pita neodvišnjačku "gospodu" tko je na književnom planu najviše potpomogao *Vienac*. "Gdje vam je, gospodo, podmladak? Gdje su Sisolski,⁴⁵ Hranilovići (Jovan- op. J.T.), Kovačići, Harambašići, Kolarovići, Kokotovići i drugi? Nalazimo li ih i u 'Viencu' i u 'Hrvatskoj Vili'?... gdje je ove godine almanah Vašega podmladka?"⁴⁶ Osim pohvala koje su *Hrvatskoj vili* stizale iz Dalmacije te iz Slovenije gdje je npr. gorički tjednik *Soča* pisao da se *Vila* može po krasnom tisku i ilustracijama mjeriti s najboljim listovima većih civiliziranih naroda,⁴⁷ najveće priznanje stiglo je s izložbe priredene 1882. u povodu pola stoljeća austrijske vladavine u Trstu. Na tršćanskoj izložbi koja je trajala od 1. kolovoza do 15. studenog 1882. i na kojoj je predstavljeno 1 850 izlagača iz cijele Monarhije, sušačko tiskarstvo predstavljao je Gavro Grünhut. Za prvih, do tada gotovih pet svezaka *Hrvatske vile* bio je odlikovan srebrnom kolajnom.⁴⁸ Usprkos činjenici da je *Vila* u lipnju 1882. imala 2 800 pretplatnika, urednika Harambašića počele su obuzimati crne slutnje. Osim što je morao sve poslove oko časopisa raditi sam, Harambašić je optuživao Grünhuta da loše vodi financijsku stranu poslovanja i da sav novac troši na putovanja, "pa onda švindlari na grozan način".⁴⁹ Usprkos problemima s novcem, koji su uvijek u manjoj ili većoj mjeri pratili Grünhutova

⁴⁴ Iznajmivši tiskaru na Sušaku sve do tada izašle knjige nakladom Primorske tiskare i Milana Kerdića prešle su u Grünhutovo vlasništvo. Djela su objavljivana u sklopu „Knjižnice za zabavu“, „Poučne knjižnice“ i „Kazališne knjižnice“, a neka i posebno. Kao posebna izdanja tiskani su između ostalih i članci i rasprave pravaških prvaka kao npr. *Pisma Magjarolacah Ante Starčevića, Financijski položaj Hrvatske Hinka Hinkovića, Zakon o oporezovanju potrošne sladora, kave i piva (zajednički zak. čl. IV:1881) i njegova provedba* s kritičkim ulomcima od Hinka Hinkovića. U posebnom izdanju objavljena je i *Spomenica na 4. rujna 1880. Konačna razprava proti Gavri Grünhutu, odg. uredniku „Slobode“ poradi uvrede veličanstva te smetnja javnoga mira*.

⁴⁵ Jenio Sisolski je pseudonim Eugena Kumičića.

⁴⁶ LISTAK- Kritika u Hrvatskoj, *Sloboda*, br. 129., 27.10.1882.

⁴⁷ Prosvjeta - „Soča“ o „Hrvatskoj Vili“, *Sloboda*, br. 135., 10.11.1882.

⁴⁸ Saša DMITROVIĆ, „Rijeka i Sušak na tršćanskoj izložbi 1882.“, *Sušačka revija*, 1995., br. 12., 36.; LISTAK - Kritika u Hrvatskoj, *Sloboda*, br. 129., 27.10.1882.

⁴⁹ A. HARAMBAŠIĆ, n. dj., 352.- 353. Harambašić V. Brliću 16. VI.1882.

poduzeća, on se ipak trudio da drugi tečaj pravaškog beletrističkog časopisa “što više upotpuni”, pa je s prvim sveskom drugoga godišta, tijekom kojeg je list izlazio dva puta mjesečno, ugovorio s francuskim vlasnikom izdavanje modnog lista koji bi kao besplatan prilog (“LA MODE UNIVERSELLE”) s kromem bio priložen svakom svesku *Vile*. Cilj je ovog pothvata bio da nitko u Hrvatskoj ne treba kupovati njemačke modne listove “kojih u Hrvatskoj ima sila božja, kad bolji i vrstniji od nas dobiva badava”, pisao je Grünhut u pozivu na pretplatu *Hrvatske vile*.⁵⁰ Međutim, već s drugim sveskom morao je Gavro odustati od francuskog modnog priloga, jer su se pretplatnici žalili da od njega nemaju koristi. No spretni Grünhut poduzeo je odmah korake da s vanjskim izdavačima pokrene *Modni list* na hrvatskom jeziku koji bi izlazio dva puta mjesečno, a pretplatnici *Vile* dobivali bi ga u pola cijene. Time bi hrvatski čitatelji konačno jednom imali “sve potrebito u svom jeziku”.⁵¹ Premda je bilo najavljeno uoči izdavanja prvog sveska drugog tečaja da će *Hrvatska vila* izlaziti dva puta mjesečno, do kraja 1882. izašla su samo tri sveska, a još dva su objavljena početkom 1883. godine. Na zadnjoj stranici petog sveska uprava časopisa obavijestila je čitateljstvo da ovim sveskom prestaje izdavati *Vilu* na Sušaku.⁵² Kao razlog kašnjenja navedeno je Grünhutovo preseljenje u Zagreb.⁵³

Preselivši se u Zagreb Grünhut je u ožujku 1883. otvorio “Hrvatsku knjižaru” u staroj jednokatnici na sjeverozapadnom uglu Jelačićeva trga i Splavnice. U istoj zgradi nalazio mu se i stan te uprava i uredništvo *Hrvatske vile* i *Modnog lista*.⁵⁴ Svojoj knjižari smještenoj u najprometnijem dijelu grada dao je Grünhut “propagandističku stranačku tendenciju”, a izlozi prepuni pravaških i agitatorskih djela, spisa, slika i fotografija plijenili su pažnju školske mladeži koja se zanosila pravaškim idejama i sve više pristajala uz starčevićanstvo. Osim toga preuzeo je na sebe pripremanje terena za preseljenje *Slobode* s tiskarom sa Sušaka u Zagreb.⁵⁵ U svrhu što uspješnijeg uzdizanja hrvatske književnosti, uz hrvatsko izdanje *Modnog lista* i *Vilu*, pokrenuo je i “Universalnu biblioteku” koja je svojim niskim cijenama mogla konkurrirati sličnim poduzećima. Prema obećanju nakladnika Grünhuta knjižice će se tiskati u Albrechtovoj tiskari, izlazit će od 15. ožujka 1883. svakih 15 dana u sveščiću 5-6 araka, a donosit će se djela ruske, francuske, engleske i talijanske književnosti te hrvatskih pisaca i to po cijeni od 12 novčića. I ovo Grünhutovo

⁵⁰ Poziv na pretplatu, *Sloboda*, br.112., 17. 9.1882.

⁵¹ Prosvjeta - Hrvatska vila, *Sloboda*, br. 144., 1.12.1882.; Poziv na pretplatu, *Sloboda*, br. 153., 22.12.1882.; Prvi broj *Modnog lista* izašao je u Zagrebu 20.1.1883., pod uredništvom i nakladom Gavre Grünhuta, a tiskom C. Albrechta.

⁵² Prosvjeta - Hrvatska vila, *Sloboda*, br. 32., 16.3.1883.

⁵³ U Oglasu koji *Sloboda* objavljuje u br. 1, 3.1.1883., navodi se da se dotadašnji iznajmitelj tiskare „Slobode” 1. 1. 1883. seli u Zagreb, a tiskaru u svoje ruke preuzima uprava.

⁵⁴ Novice-Nove knjižare, *Sloboda*, br. 36., 25.3.1883.; Ivan PERŠIĆ, 1883-ća. *Uspomene na predratni Zagreb povodom 50-godišnjice bune radi mađarskih grbova*, Zagreb 1933., 29.

⁵⁵ I. PERŠIĆ, 1883-ća, 28.-29.

poduzeće imalo je cilj da se iz hrvatskih kuća protjera "bljutava i pogubna njemačka knjiga".⁵⁶

No, osim kao nakladnik i knjižar Grünhut je radio za pravašku stvar kao rođeni agitator i živom riječju. Isticao se organiziranjem i sudjelovanjem na komersima pravaških pristalica i zagrebačkoga građanstva, mahom obrtnika i trgovaca, najčešće u dvorani kod "Lipe", te brigom za redovito obilježavanje pogubljenja Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana 30. travnja.⁵⁷ Ivan Peršić, u to vrijeme pučkoškolar, a kasnije ugledni političar i novinar, u svojim sjećanjima ističe zasluge Gavre Grünhuta i Augusta Harambašića za prodiranje pravaškog nauka u šire slojeve zagrebačkog građanstva 1883. godine. Gotovo svake večeri, piše Peršić, posjećivali su Harambašić i Grünhut poznate zagrebačke gostionice i kavane, gdje bi se već nakon nekoliko čašica poveo razgovor o političkim prilikama u Hrvatskoj, a potom bi uslijedili govori, zdravice, pjevanje Harambašićevih budnica i davorija i konačno bratimljenje, grljenje i tikanje. "Grünhut, lijep, crnokos muž Isusovih godina, sa gospodski prizriženom crnom bradicom, elegantnoga nastupa, ugodnog basglasa, mekoga primorskoga izgovora, kada je govorio, purgarima je vabio suze na oči a žilama im prolazila vruća trzavica."⁵⁸ Opisujući utjecaj koji su dvojica pravaškig agitatora imala na svoje slušatelje, Peršić navodi: "Mladi obrtnici i trgovci, bili su sretni i ponosni, kad su poslije ovakova društva dolazili kući i mogli pripovjedati s kim su bili, što su čuli, s kim pili i bratimili se a o tim slavnim događajima pričalo se i medju pomoćnicima, kalfama, šegrtima i tako dalje, čime se širio sve veći krug onih, koji su bili pripravnici za Grünhuta i Harambašića u vatru i u vodu. U domaćem radničkom življu se onda nije znalo za socijalističke ideje. One su bile ograničene samo na strano radništvo, koje je došlo amo 'u Fremt' ili trbuhom za kruhom".⁵⁹

Premda Peršić uz ostale pripadnike hrvatskih opozicijskih političkih stranaka ističe i ulogu Gavre Grünhuta u dizanju zagrebačkih građana i u nemirima diljem Hrvatske u kolovozu i rujnu 1883., njegova uloga u tim događajima još nije do kraja razjašnjena. Ipak se može zaključiti da je on bio povezan s narodnim pokretom, posebno na području bivše Banske krajine.⁶⁰ Izvještaji

⁵⁶ Prosvjeta-Hrvatska vila, *Sloboda*, br. 32., 16. 3.1883.; Prosvjeta-"Universalna biblioteka", *Sloboda*, br. 35., 23.3.1883. U prvom svesku navedene biblioteke objavljene su „Pjesme u prozi” od Turgenjeva, a u drugom „Crtice” od Nikole Kokotovića.

⁵⁷ GJ. S. DEŽELIĆ, n. dj., 30.

⁵⁸ I. PERŠIĆ, *1883-ća*, 29.

⁵⁹ Isto, 29-30.

⁶⁰ Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb 1980., 279.; U svojoj knjizi str. 18-19., 279., Dragutin PAVLIČEVIĆ odbija tvrdnje mađarskog povjesničara Lászla Katusa koji je u svojoj raspravi o narodnom pokretu 1883. ustvrdio da je Gavro Grünhut bio socijalist i da je imao istaknutu ulogu u organizaciji zagrebačkih radničkih kružoka. Osim toga osvrće se Pavličević, str. 269.-270., i na Katusovu tvrdnju da je Grünhut autor projekta-plana narodnog ustanka u Hrvatskoj koji je sačuvan u budimpeštanskom arhivu, a bio je iz Bosne upućen zagrebačkom trgovcu i aktivistu iz vremena bosansko-hercegovačkog ustanka Iliji Guteši. Za taj, kao i ostale planove koje spominje, Pavličević ističe da su bili politički naivni, nedorečeni i nedovršeni te da usprkos provedenoj istrazi nikada nisu pronađeni njihovi idejni tvorci. Pavličević naglašava-

koji su s tog područja stizali u Zagreb, kao i službeni tisak, vrvili su optužbama protiv kostajničkih te petrinjskih pravaša koji agitiraju i bune seljaštvo, a uz Davida Starčevića i Frana Folnegovića spominje se i ime bivšeg urednika *Slobode* Gavre Grünhuta. On je doista boravio u Kostajnici 26. kolovoza 1883. Odsjeo je kod poznatog pravaša Ivana Krnica od kojeg se na večer uputio staklaru Miroslavu Sukaliću gdje je održana tajna konferencija na kojoj su bila još trojica istaknutih kostajničkih pravaša, Nikola Novaković, Mijo Miškić i Ivan Stucin. U istom izvještaju se navodi da su Sukalić, Stucin, Novaković i Anton Krivošić bili 20. kolovoza u Zagrebu kod Folnegovića koji je s Davidom Starčevićem trebao 20. rujna posjetiti Kostajnicu.⁶¹ Koju je ulogu u kretanjima na području bivše Banske krajine u vrijeme nemira 1883. imao Grünhut teško je sa sigurnošću odrediti,⁶² no gledajući u cjelini zacijelo je točna konstatacija da je uloga pravaša u rujanskim događajima 1883. u banskom okružju "manja od one koju su im pokušale dokazati hrvatska i ugarska vlada, ali i veća od one koju su optuženi pravaši (napr. Krnic) javno priznali".⁶³ Da je Grünhut smatran istaknutim pravaškim agitatorom, zbog čega je njegovo kretanje u vrijeme narodnog pokreta 1883. bilo pažljivo praćeno, svjedoči i izvješće kraljevskog predstojnika otočkog upravnog kotara Eduarda Janse kraljevskom povjereniku za Hrvatsku, Slavoniju i bivšu Vojnu krajinu Hermanu Rambergu. Opisujući raspoloženje stanovništva u otočkom kotaru Jansa posebnu pažnju poklanja aktivnostima pristaša Stranke prava za koje ističe da su uglavnom ograničeni na katoličko svećenstvo, učitelje i trgovce. Pravaške prvake u pojedinim mjestima i poimence navodi uz tvrdnju da su oni u stalnom kontaktu s pravaškim saborskim zastupnikom Milanom Pavlovićem iz Križpolja i najvišim pristašama stranke te da sastanke održavaju u Otočcu ili najčešće u Senju. U nastavku izvještaja Jansa navodi da je preko Križpolja i Brloga 14. rujna 1883. "ovamo stigao vlasnik 'Hrvatske vile' Gavro Grünhut iz Zagreba" s Nikolom Kokotovićem, Eugenom Kumičićem, a u društvu Milana Pavlovića i službenika Ivana Prpića, te da su 15. rujna poslijepodne otputovali za Senj. Iz izvještaja je očito da se posebno budno prati Grünhutovo kretanje, pa se tako navodi da je posjetio svog brata župnika Matiju Grünhuta, po Jansinu sudu vođu pravaša u Lešću, koji ga je pratio do Brloga. "Naredio sam ovdašnjem policijskom komesaru i dvojici činovnika da neprimjetno, ali oštro prate Grünhuta i njegovog pratioca, no nisam uspio saznati da li su oni imali kakvih dogovora političke naravi. Jedino se može utvrditi da su se u noći između 14. i 15. ovoga mjeseca zabavljali u Paveličevoj gostionici sve do iza ponoći i tamo pjevali hrvatske pjesme, među njima i nekoliko poznatih starčevićanskih.

va, str. 279., da Katus nigdje ne navodi izvore na osnovi kojih je donio zaključak da bi Grünhut mogao biti autor tajnog plana ustanka.

⁶¹ HDA, PRZV, kut. 130. br. spisa 4018-1883., od 1. rujna 1883.; Premda se u navedenom izvještaju spominje suradnik „Slobode” Grünbaum, očito je riječ o Grünhutu što potvrđuje izvještaj satnika Marijanovića od 4. rujna koji navodi PAVLIČEVIĆ, n. dj., 278.-279., a koji se također tiče Grünhutova boravka u Kostajnici 26. kolovoza 1883.

⁶² D. PAVLIČEVIĆ, n. dj., 278., zaključuje da je Grünhut bio posrednik između nekih istaknutih pravaških prvaka u Zagrebu i lokalnih vodstava Stranke prava u Kostajnici i Petrinji.

⁶³ Isto, 277.

Nakon toga su se uputili u svoje sobe”, zaključuje predstojnik otočkog kotara u svom izvještaju kraljevskom komesaru Rambergu.⁶⁴

Nakon smirivanja nemira u Hrvatskoj i odluke Ugarskog sabora od 10. listopada 1883 da se na mjesta gdje su bili izvješeni dvojezični grbovi postavе grbovi bez natpisa, kriza u hrvatsko-ugarskim odnosima izazvana različitim tumačenjima nagodbe bila je završena, a stanje u Hrvatskoj normalizirano. Slomom narodnog pokreta i postizanjem dogovora između hrvatskih i mađarskih vladajućih čimbenika misija generala Ramberga u Hrvatskoj bila je također završena te je mađarska vlada ubrzano pristupila traženju osobe koja će kao hrvatski ban biti spremna ispunjavati sve njezine naloge. Čovjek po mjeri ugarskog ministra predsjednika Kálmána Tisze bio je tridesetčetverogodišnji velikaš podrijetlom iz Slavonije, grof Károly (Dragutin) Khuen-Héderváry, veliki župan u Györu, kojeg je vladar ručnim pismom 1. prosinca 1883. imenovao hrvatskim banom i kraljevim povjerenikom za bivšu Krajinu. Još prije Khuenova dolaska u Zagreb javnost je izražavala nezadovoljstvo što se za bana šalje u Hrvatskoj potpuno nepoznata osoba, “još mladić, nekakav mađarski varmedjinski činovničič” kojem su se odmah počele pjevati rugalice: “Dva i jedan jesu tri, mi stekliši mi smo mi, a kad dodje Khuen ban, bit će od nas protjeran”.⁶⁵ Gotovo istovremeno s Khuenovim dolaskom dogodilo se još nešto “što je silno radikaliziralo duhove i organizovalo njihovu bojovnost”, odnosno u Zagreb se “preselio kader sa glavnim štopom stranke prava iz Sušaka”.⁶⁶ Premda se o *Slobodi* kao dnevniku i njezinu preseljenju u Zagreb razmišljalo još 1881. godine, tek nakon izbora u bivšoj Krajini 1883. kada je Stranka prava ojačana s još šest saborskih zastupnika te vjetra u leđa koji pravaštvo dobiva protumađarskim narodnim pokretom, stvoreni su uvjeti a i potreba da se sjedište stranke iz Primorja, “predgrađa” Hrvatske, preseli u Zagreb kao mnogo pogodniji za daljnje širenje pravaškog pokreta i ostvarenje plana o nacionalnoj i državnoj samostalnosti. Još prije preseljenja pravaškog vodstva, tiskare i *Slobode* koja će početkom 1884. izlaziti u Zagrebu kao dnevnik, 3. studenog 1883. objavljen je u glavnom gradu nakladom Gavre Grünhuta i prvi svezak trećeg tečaja *Hrvatske vile* kojoj odgovornim urednikom postaje Eugen Kumičić, budući da je Harambašić odlučio završiti studij prava. Prvi broj pravaškog beletrističkog lista koji od tada izlazi u Zagrebu svake subote tiska se u Albrechtovoj tiskari. *Hrvatska vila*, piše Peršić, “tukla je svojom opremom” *Vienac*, a posebnu pažnju privlačile su “priložene krasne slike”, dok je sadržajem privlačila publiku, “koja je više od literature i umjetnosti tražila duh i tendenciju, a ta je bila čisto-i veliko-hrvatska”.⁶⁷ Veliku pažnju javnosti izazvao je u to vrijeme još jedan Grünhutov izdavački pothvat. Dana 1. studenog 1883. izlazi u Zagrebu prvi broj *Biča*, lista za šalu i satiru, a kao vlasnik, nakladnik i odgovorni urednik⁶⁸ potpisuje ga Gavro Grünhut

⁶⁴ HDA, PRZV, kut. 129, br. spisa 4092-883., od 24. rujna 1883.

⁶⁵ I. PERŠIĆ, *1883-ća*, 122.

⁶⁶ Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, priredio Stjepan Matković, Zagreb 2002., 38.

⁶⁷ Isto, 39.

⁶⁸ Od 1. siječnja 1885. odgovorni urednik *Biča* je bio Višemir Zima.

dok mu je jedan od najvjernijih suradnika August Harambašić. I *Bič* je kao i *Vila* tiskan kod Carla Albrechta. Svoju zadaću *Bič* najavljuje u prvom broju pjesmom "Pozdrav" (vidi: Prilog 3.- Naslovnica 1. broja *Biča*), a u pozivu na pretplatu otkriva da je namijenjen i onome "komu je dozlogrdilo bezdušno pazarenje s pravicama naroda hrvatskoga" i koji stenje "pod posljedicama podlih denuncijacija, kakove se u Hrvatskoj sustavno kuju, često izazivlju, a nikad ne progone".⁶⁹ *Sloboda* navodi podatak da je polumjesečnik *Bič* u dva mjeseca svoga izlaženja tiskan u 2 500 primjeraka, a o njegovoj popularnosti svjedoči podatak da je na dan njegova izlaženja pred Grünhutovom knjižarom na Jelačićevu trgu br. 4, gdje se nalazilo i uredništvo, okupljalo mnoštvo naroda jer je svatko list želio dobiti u prvom izdanju, umjesto drugog koje je bilo tiskano "nakladom državnog odvjetništva", odnosno cenzurirano.⁷⁰ Peršić navodi da je *Bič* proizveo "najveći efekt" te da je to za njega "do danas najbolji naš šaljivi list i sadržajem i slikama" koji je "svojom šalom i satirama protivnike upravo uništavao".⁷¹

Na žestoke kritike koje su pravaši putem stranačkog tiska i u sabornici upućivali banu "magjarskom panduru", nagodbenom sustavu i režimskoj Narodnoj stranci Khuen je odgovorio drakonskim mjerama. Prva na udaru našla se *Sloboda*, ali je režim na isti način "milovao" i ostale pravaške listove u kojima je sve više bilo "bijelog prostora", a uz zapljene i pečačenje tiskarskog sloga učestali su sudski progoni izdavača, urednika i suradnika u tim glasilima. Burne polemike u Hrvatskom saboru pratilo je uvođenje sve oštrijih kaznenih mjera prema oporbenim zastupnicima, ali i prema slušateljima na galerijama koji su bučno podržavali istupe opozicije, posebno pravaša. Upravo zbog izgreda na saborskoj galeriji 19. prosinca 1883. godine na optuženičkoj klupi našao se i Gavro Grünhut. Na sjednici koja je od početka tekla u napetoj atmosferi, Fran Pilepić postavio je pitanje u vezi s prijedlogom koji je podnio uz supotpis četrnaest pravaških zastupnika, a kojim se traži da se Saboru podnese izvorno kraljevo ručno pismo o imenovanju Khuena banom i izvorni obrazac o položenoj prisegi.⁷² Nakon što je dobio odgovor da prijedlog nije proglašen, jer ga je podnio neverificirani zastupnik,⁷³ u dvorani i na galerijama je nastala vika i buka, a potpredsjednik Sabora Mirko Hrvat je naredio

⁶⁹ *Bič*, br. 1., 1.11.1883.

⁷⁰ Iskaz novinah, *Sloboda*, br.12., 15.1.1884.; Napredak čiste hrvatske misli (preštampano iz *Katoličke Dalmacije*), *Sloboda*, br. 112., 16. 5.1884.

⁷¹ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 39.

⁷² Khuen je za bana postavljen kraljevim ručnim pismom od 1. prosinca 1883. Dana 13. prosinca on je dopisom uz koji je priložio prijepis kraljeva ručnog pisma o svom imenovanju obavijestio predsjedništvo Sabora. Kada se 17. prosinca nakon trinaestomjesečne stanke ponovno sastao Hrvatski sabor u kojem su prvi put bili i zastupnici bivše krajine izabrani na travanjskim izborima, čitanje Khuenova dopisa izazvalo je odmah i prve „škandale“ u sabornici. Folnegović je zatražio da se uz kraljevo ručno pismo pročita i zakletva koju je Khuen kao hrvatski ban položio kralju. U nastavku sjednice prilikom čitanja kraljeva ručnog pisma pravaški su zastupnici, nasuprot običaju da se u takvim prigodama stoji, sjeli.

⁷³ Zastupnici izabrani na bivšem krajiškom području na travanjskim saborskim izborima, među koje je spadao i Fran Pilepić koji je osvojio mandat u izbornom kotaru s biralištem u Karlobagu, verificirani su 30. prosinca 1883.

praznjenje treće galerije. Uz veliku buku i štropot saborski su stražari silom izvukli van jednog slušatelja koji nije želio napustiti galeriju.⁷⁴ Silom izbačeni slušatelj bio je Gavro Grünhut. Zbog tog incidenta okarakteriziranog kao javno nasilje, Grünhuta je osudio Kraljevski sudbeni stol u Zagrebu nepravomoćno na četiri mjeseca teške tamnice, da bi mu nakon priziva osuda bila potvrđena, a kazna smanjena na dva mjeseca.⁷⁵ U međuvremenu opterećen poslovima oko *Hrvatske vile* i *Biča*, kojem je bio i stalni suradnik,⁷⁶ odlučio je u ožujku 1884. napustiti svoju Hrvatsku knjižaru i rasprodati svu nakladu.⁷⁷ Je li osim zaokupljenosti *Vilom* i *Bičem* postojao još koji razlog za napuštanje knjižare, teško je zaključiti, no neizravno, a na osnovi Peršićeva svjedočanstva, čini se da je Grünhut s Hrvatskom knjižarom zapao u financijske probleme. Peršić, naime, navodi da se u toj knjižari "više politiziralo nego li trgovalo" i da je bila sastajalište priznatih, ali i budućih pravaških prvaka.⁷⁸ No već 1884. godine upao je Grünhut u probleme i s *Hrvatskom vilom* i *Bičem*, a i u pravaškim redovima počeo ga je sve učestalije pratiti glas "rasipnika" i "sljepara".⁷⁹ Kao s bivšim urednikom Harambašićem, došao je u sukob i s tadašnjim urednikom *Vile* Eugenom Kumičićem. U pismu Jovanu Hraniloviću u ljeto 1884. Kumičić navodi da se među prvacima Stranke prava rodila misao o pokretanju velikog beletrističkog lista pod naslovom *Hrvatska zora* te da je u planu bilo čak i izdavanje novog humorističkog časopisa *Satir* u vlasništvu Frana Folnegovića. "Bič mora propasti", pisao je Kumičić Hraniloviću, jer "Grünhut ima do 12.000 fl. duga.", a "Vilu je nekako Albrecht preuzeo".⁸⁰

Opisana kriza svih Grünhutovih poduzeća događala se upravo u vrijeme kada se pravaški pokret nalazio na vrhuncu, što se potvrdilo i na saborskim izborima u rujnu 1884. godine. Stranka prava postavila je kandidate u 52 izborna kotara, a osvojila ih je 25, što je u odnosu na prethodno saborsko razdoblje predstavljalo devet novih zastupničkih mandata.⁸¹ U predizbornim

⁷⁴ *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, god. 1881.-1884., II., Zagreb 1884., 801.-802.

⁷⁵ DAZ, GPZ-opći spisi, br. spisa 22411-1884.; Domaće viesti, *Sloboda*, br. 158., 12.7.1884.

⁷⁶ Najpoznatiji Grünhutovi prilozi u *Biču* su članci „Peter i Pavel” u kojima je tijekom druge polovice 1884. pa sve do prestanka izlaza lista žestoko napadao rad gradskoga poglavarstva. Vidi: Gj. S. DEŽELIĆ, *n. dj.*, str. 31., 33.

⁷⁷ Razprodaja, *Bič*, br. 7., 1.4.1884.; Dobrovoljna razprodaja, *Sloboda*, br.56., 10.3.1884.

⁷⁸ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 38.

⁷⁹ *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, (uredio Krsto Špoljar), *Kritika u doba realizma*, knj. 62., Zagreb, 1976., 366. Pismo Eugena Kumičića Jovanu Hraniloviću od 7.8.1884.

⁸⁰ Isto, 366., 370.; Kumičićev navod o prelasku *Vile* u Albrechtove ruke potvrđuje i podatak iz poziva na pretplatu četvrtog tečaja *Hrvatske vile* od 1. studenog 1884. objavljenog u *Biču* br. 21. iz kojeg se vidi da se uprava tog časopisa više ne nalazi na Jelačićevu trgu br. 4. već u tiskari C. Albrechta, premda se u br. 1 *Vile* od 1.11.1884. i dalje kao vlasnik i nakladnik navodi Grünhut. Posljedica sukoba Grünhuta i Kumičića bila je i dolazak Nikole Kokotovića na mjesto odgovornog urednika *Hrvatske vile*.

⁸¹ Budući da je David Starčević izabran u tri izborna kotara (Koprivnica, Križ i Čabar), Josip Ivandija u dva (Sunja i Petrinja), a Hinko Hinković također u dva (Samobor i Ivanićgrad), Klub stranke prava je zaključio da David zadrži čabarski, Hinković samoborski, a Ivandija sunjski

aktivnostima u Zagrebu, gdje su pravaši u II. izbornom kotaru za kandidata imenovali Davida Starčevića, a u III. Antu Starčevića, aktivan je bio i Gavro Grünhut. Osim sudjelovanja u radu i agitaciji na izbornim skupštinama održanim 5. i 12. rujna 1884.,⁸² Gavro je "uredovao" u "glavnom agitacionom stanu" koji se nalazio u Vlaškoj ulici 12. Tu su se pisali pozivi za sastanke, od tuda su upućivane okružnice i besplatno po kućama raspacavane stotine primjeraka *Slobode*.⁸³ Usprkos naporima pravaških pristaša, struktura izbornika, napose u II. izbornom kotaru grada Zagreba, te žestok pritisak režima na izbornike, onemogućili su pobjedu pravaških kandidata u glavnome gradu,⁸⁴ ali su zato kandidati Stranke prava bilježili pobjede u ostalim dijelovima Hrvatske, posebno u Zagrebačkoj, Ličko-krbavskoj i Modruško-riječkoj županiji. Izborni uspjeh Stranke prava pokrenuo je Khuena na konačan obračun s pravašima. Uslijedilo je drastično pooštavanje saborskog poslovnika s ciljem da se u najvećoj mogućoj mjeri onemogući njihovo djelovanje u Saboru,⁸⁵ a nakon ukidanja porotnog suda i prenošenja prekršaja Zakona o porabi tiska u nadležnost redovnih sudova pravaški je tisak bio izložen žestokim i sustavnim progonima kojima je teško odolijevao. Stjecajem više čimbenika, a u jeku žestokih progona članova i pristaša Stranke prava sva Grünhutova poduzeća propala su u samo nekoliko mjeseci tijekom prve polovice 1885. godine. Peršić uz "ljute progone" za njihov krah optužuje i Grünhuta kojemu priznaje organizatorske sposobnosti i poštenje, ali zamjera opijenost slavom, površnost i lakoumnost.⁸⁶ Hrvatsku knjižaru, čiju je nakladu počeo rasprodavati već godinu dana ranije, Grünhut je konačno napustio u ožujku 1885., a Deželić, koji za razliku od Peršića u opisu Gavrina života i djelovanja ističe uglavnom njegove vrline i kvalitete, tvrdi da je razlog za to bio što se zgrada u kojoj se knjižara nalazila trebala srušiti.⁸⁷ Što se tiče *Hrvatske vile* čiji je vlasnik i nakladnik i službeno od br. 9 u veljači 1885. C. Albrecht,⁸⁸ Deželić navodi da ju je Grünhut vlasniku tiskare prepustio zbog duga.⁸⁹ TONUĆI u besparicu Grünhut se našao u situaciji da više nije mogao plaćati niti stan koji je izna-

izborni kotar te da se u križkom, ivaničkom, koprivničkom i petrinjskom kotaru ide na novi izbor. Novi izbori provedeni su u travnju i svibnju 1885., a Križ je bio jedini izborni kotar u kojem pravaši nisu ponovili uspjeh s općih izbora u rujnu 1884. Stranka prava je, dakle, nakon ponovljenih izbora 1885. u odnosu na izbore 1884. imala 24 zastupnika. Opširnije o izborima za Hrvatski sabor 1884. vidi: J. TURKALJ, n. dj., 313.-366.

⁸² Izborna skupština, *Sloboda*, br. 206., 10.9.1884.; Izorno gibanje, *Sloboda*, br. 209., 13.3.1884.

⁸³ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 47.

⁸⁴ U II. izbornom kotaru grada Zagreba za Davida Starčevića glasovalo je 205 izbornika, dok je njegov protukandidat, član Narodne stranke, Lavoslav Šram osvojio 324 glasa. U III. izbornom kotaru grada Zagreba Ante Starčević je dobio 145 glasova, a član Narodne stranke kanonik Franjo Gašparić 155. Opširnije vidi: J. TURKALJ, n. dj., 336.-338.

⁸⁵ Isto, 375.-377.

⁸⁶ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 57.-58.

⁸⁷ Gj. S. DEŽELIĆ, n. dj., 31.

⁸⁸ Posljednji broj *Hrvatske vile* objavljen je 27. lipnja 1885.

⁸⁹ Gj. S. DEŽELIĆ, n. dj., 31.

jmio nakon napuštanja zgrade na Jelačićevu trgu te se s djecom i suprugom bolesnom od sušice preselio u kuću Peršićeva oca u Vlaškoj 12.⁹⁰ Na toj adresi nalazilo se i uredništvo posljednjeg broja *Biča* objavljenog 2. lipnja 1885. godine. Istog dana zatvoren je Višimir Zima u Zagrebu, dok je Grünhut uhićen u Samoboru gdje je boravio kao zastupnik osiguravajućeg društva Gresham.⁹¹ Dana 8. lipnja 1885. *Sloboda* javlja da *Bič* prestaje izlaziti, jer se vlasnik i nakladnik te odgovorni urednik nalaze u zatvoru. Zatvoreni su zbog humoreske "Živinska skupština" kojom se, kako se navodi u obrazloženju presude, razdražuje na mržnju i prezir protiv nagodbe i bana u pogledu njegova uređivanja. Glavna rasprava je bila zatvorena za javnost, a obojica optuženih proglašeni su krivima zbog "zločinstva smetnje javnog mira" i "postupka bunjenja". Zima je osuđen na dvije godine teške tamnice, a Grünhut na deset mjeseci, pooštreno postom svakih četrnaest dana. Stol sedmorice promijenio je osudu suda prve molbe te je Zimi kazna smanjena na šest mjeseci, dok se Grünhut oslobađa osude.⁹²

Što se s Grünhutom događalo u sljedećih nekoliko godina, prije nego što je krajem 1880-ih napustio Hrvatsku, teško se može utvrditi, budući da ga pravaška glasila vrlo rijetko spominju. Tek iz jednog priopćenja tiskanog u *Hrvatskoj* 1886.⁹³ saznajemo da je u to vrijeme bio zastupnik osiguravajućeg društva Azienda.⁹⁴ Spretan i sposoban uspio se nešto kasnije nakratko vratiti starome poslu kupivši tiskaru u kojoj je od kraja ožujka 1887. tiskana i pravaška *Hrvatska*. Premda se Grünhut nakon spomenutog sudskog progona u vezi s *Bičem* u ljeto 1885., prema Peršićevoj tvrdnji, udaljio od Stranke prava "jer da se prema njemu nezahvalno ponijela, napustivši ga u bijedi",⁹⁵ činjenica da je preuzeo tiskanje *Hrvatske* u vrijeme kada je pravaško političko glasilo bilo u teškim financijskim problemima⁹⁶ i pred saborske izbore kada je kulminirao pritisak Khuenova režima svjedoči o njegovoj volji i spremnosti da usprkos riziku još jednom pomogne stranci u čija je načela ne samo vjerovao, nego i požrtvovno i nesebično radio. Na izborima 1887. Khuen je do tada izgrađenim represivnim aparatom uspio slomiti opoziciju. Stranka prava osvojila je samo deset saborskih mandata, a u pravaškim redovima, pod

⁹⁰ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 59.

⁹¹ Gj. S. DEŽELIĆ, n. dj., 32.; Domaće viesti, *Sloboda*, br. 125., 3.6.1885.; Grünhuta je u posao s londonskim društvom za osiguranje života Gresham uveo još početkom 1882. Fran Folnegović koji mu je preuzimajući glavno zastupstvo za Hrvatsku i Slavoniju predao agenturu za Primorje, *Viestnik, Sloboda*, br. 3., 6.1.1882.

⁹² Domaće viesti, *Sloboda*, br. 142., 24. 6.1885.; br. 143., 25. 6.1885.; br. 212., 18. 8.1885.

⁹³ *Sloboda* prestaje izlaziti 30. siječnja 1886., a od 1. veljače 1886. političko glasilo Stranke prava izdaje se pod imenom *Hrvatska*.

⁹⁴ Priposlano Gavre Grünhuta, *Hrvatska*, br. 98., 29.5.1886.

⁹⁵ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 59.

⁹⁶ Bare Poparić tvrdi na osnovi spisa pronađenih u ostavštini Eugena Kumičića da je Klub Stranke prava u studenome 1886. raspravljao čak i o mogućnosti da *Hrvatska* prestane izlaziti zbog velikog deficita u koji je list zapao; Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Bare POPARIĆ, *Život i djelo Eugena Kumičića*, (rukopis), R-5646, 34.-35., O položaju u kojem se tijekom 1886.-1887. nalazila *Hrvatska* i pravaški tisak uopće vidi: J. TURKALJ, n. dj., 428.- 433.

utjecajem izbornih rezultata i terora režima, stabilizacije dualističkog sustava Monarhije te spoznaje da su nade polagane u Rusiju neostvarive, a time i očekivani međunarodni sukob koji će završiti raspadom Austro-Ugarske, jača uvjerenje o potrebi usklađivanja Starčevićeva nauka s mogućnostima i potrebama realne, praktične politike što prvi put sadržajem i tonom najavljuje pravaška saborska adresa 1887. godine. Gotovo istovremeno dolazi i do Grünhutova konačanog razlaza sa Strankom prava. Dana 16. prosinca 1887. obavještava pretplatnike i čitatelje da od Nove godine više nije u mogućnosti za zahtijevanu cijenu tiskati *Hrvatsku*.⁹⁷ Očito razočaran pravaškim pristalicama koji nisu bili spremni čak ni redovitim plaćanjem pretplate ispuniti svoju dužnost prema atranci i njezinu glasilu, Grünhut je, istaknuvši da *Hrvatsku* od 1. srpnja tiska u "svojoj režiji", zaprijetio tužbom dužnicima koji do 1. siječnja 1888. ne podmire svoja dugovanja.⁹⁸ Ubrzo potom prodao je tiskaru u Zagrebu te se s obitelji preselio u Beč. Kao vječiti zaljubljenik knjige i slobodne misli i u prijestolnici se okušao u izdavaštvu otvorivši s jednim partnerom tvrtku za izdavanje "umjetničkih slika i knjiga". Međutim, još jednom se pokazalo, priznaje Deželić, da je Grünhut "bolji mislilac nego li računar", pa mu se partner ne ostvarivši očekivanu dobit uskoro povukao iz posla, a tvrtka se raspala.⁹⁹ Uz poslovni neuspjeh, Grünhut je 1891. smrću supruge doživio i osobnu tragediju. Ostavši udovcem s troje malodobne djece nikada se više nije okušao u poslovima kojima se dotada bavio. Otvorio je u Beču kavanu koja je dobro poslovala, a pred kraj života bavio se trgovinom dalmatinskih vina.¹⁰⁰ Umro je 3. ožujka 1906. u 57. godini života. "Za Hrvatsku umro je već prije, prerano. Za našu, pravašku stranku, poodavno.(...) Riedki su bili i onda muževi sviesti Gavre Grünhuta, danas ih skoro i nema", napisao je u povodu njegove smrti Dušan Lopašić.¹⁰¹

⁹⁷ Već od 22. prosinca 1887. *Hrvatska* se tiska u tiskari Scholz i Kralj u Margaretskoj ulici.

⁹⁸ *Hrvatska*, br. 286., 16.12.1887.

⁹⁹ Gj. S. DEŽELIĆ, n. dj., 34.

¹⁰⁰ ISTI.

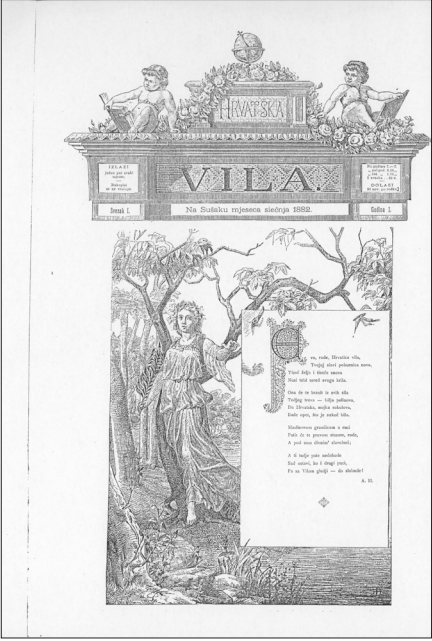
¹⁰¹ *Hrvat*, (Gospić), 20.3.1906.(nekrolog G. Grünhutu).

SLOBODA.

LIST ZA POLITIKU I NARODNE INTERESE

Broj 7. Na Srijedu, u večeri, 1. maja 1878. God. I.

Što iskreno...
U ovom broju...
Kako su stvari...
Nakon...
U...
O...
S...
U...
O...
S...
U...
O...
S...

VILA

LIST ZA POLITIKU I NARODNE INTERESE

Broj 1. Na Srijedu, u večeri, 1. maja 1878. God. I.

Što iskreno...
U ovom broju...
Kako su stvari...
Nakon...
U...
O...
S...
U...
O...
S...

Prilog 1.
Prvi broj Slobode od 1. 9. 1878.

Prilog 2.
Prvi broj Hrvatske vile, siječanj 1882.

BIČ

LIST ZA ŠALU I SATIRU

Broj 1. Četnik 1.

Prvih dana...
U Zagrebu 1. studena 1885.

POZDRAV

Zelozim vam pozdravo
Kamo gram iz vedra neba,
U znakom pozdrava,
Da me ves odavno treba;
Jer gdje ima pođilji ljudi,
Vilinski i šibolski,
I gdje blaga riči ne pridi:
Onda treba baš i "bič".

Spletan sam od prave žice
Hrvatski nam hanimci,
Paš do šilini namolice
Sve izvalio postojine,
Folikule bez postojine,
Birokrats bez maulja,
Meštare bez smuljanja
I lux ljubskog sojvoja.

I jeniče zbrojenike
Dođe svoga odajuljice,
I linarske beribitnike,
I sjajne nepoštoše,
Dobro sve se ovo sumi
Fini ljudi, krasni svati,
Na ju ču ih, postojnja mi,
Dez mihišti proštoriti.

Al nemojte plašiti me se,
Jer ja zaundam bit i leđi;
Tu laž karkališ i grivom-dževs,
Da se naših okidovlji;
Law se to ce mila mlamo
Svojim saganom serevliki,
Paš ču i ja sumo šalom
U šalade malik'vati.

Ja sam prijam ljubog loja,
Al i pravog, s'hravog emulca,
Paš ču mihi, lirno gozja,
Ogrediti vam mogojo grida;
Samo dajte se ferlati
Il pažnja il verica,
Jer tako mi stare dila,
Bit ču u nos i u razlat.

Prilog 3.
Naslovnica prvog broja Biča od 1. 11. 1883.

SUMMARY

GAVRO GRÜNHUT – PUBLISHER, PUBLICIST AND
AGITATOR FOR THE PARTY OF RIGHT

Gavro Grünhut (Senj 1849 – Vienna 1906) belongs among the ranks of the lesser known Croat politicians, even though he was an important figure for the propagation of the ideas of the influential Party of Right (Hrvatska stranka prava – SP) during the 1880s, when the Party of Right becomes a national movement. Grünhut's contribution to the spread and popularization of the SP after 1878 on the territory of Civil Croatia, and after 1881 on the territory of the reintegrated Military Frontier, is for the most part related to the party's publicistic writings. Grünhut was the first editor of *Sloboda* [Freedom], the political organ of the Party of Right which began to come out in Sušak on 1 September 1878, and the publisher of the literary journal *Hrvatska vila* [Croatian nymph] which was after 1882 likewise printed in Sušak. After moving to Zagreb at the beginning of 1883, Grünhut owned a bookstore on Jelačić square, which became the meeting place of Party of Right supporters; he also owned the humouristic-satirical paper *Bič* [Whip] whose first issue was published 1 November 1883. Even during his time in Sušak he traveled throughout Croatia obtaining voters and supporters for the Party of Right and subscribers for *Sloboda*; upon his arrival in Zagreb he was prominent in the organization of election campaigns, and agitation in the Zagreb public houses and cafes on the eve of elections to the Croatian Sabor in 1884. The results of this election confirmed that the Rightist movement was at its apex, but at this very time Grünhut's businesses were hit by crisis. The Khuen regime applied heavy pressure to the Rightist press and Grünhut's lack of financial acumen led first of all to the demise of his bookstore, and following that the end of *Bič* and *Hrvatska vila* in mid 1885. Soon after the election in 1887, in which the opposition was broken, Grünhut finally broke with the Party of Right and moved to Vienna, where he died in 1906.

Key Words: Party of Right, humouristic-satirical paper *Bič*, literary journal *Hrvatska vila*, political agitation